

має питання визначення місця і ролі особи в кримінально-процесуальній діяльності. В чинному КПК України, на жаль, немає чіткого розуміння поняття «виправданий», а також неоднозначно висвітлено його процесуальний статус.

Ключові слова: суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності, виправданий, реабілітація.

Анотація

Габлей Н.Г. Основания приобретения лицом криминально-процессуального статуса оправданного. – Статья.

Статья посвящена некоторым аспектам принадлежности оправданного к субъектам уголовно-процессуальной деятельности. Важное значение в уголовном процессе имеет вопрос определения места и роли лица в уголовно-процессуальной деятельности. В действующем УПК Украины, к сожалению, нет четкого понимания понятия «оправданный», а также неоднозначно отражен его процессуальный статус.

Ключевые слова: субъекты уголовно-процессуальной деятельности, оправданный, реабилитация.

Summary

Gablej N.G. Grounds for obtaining a person criminal procedural status is justified. – Article.

The article is devoted to some aspects of «the acquitted person» as the subjects of procedural criminal activity. Definition of place and role of the person in procedural criminal law has an important meaning for criminal procedure. The current procedural criminal code, unfortunately, does not suggest clear definition of the concept «the acquitted person» and contains ambiguous determination of their legal status.

Keywords: subjects of criminal-procedure activity, acquitted person, rehabilitation.

О.М. Гаргат-Українчук

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри

кримінального права, процесу і

криміналістики

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Зміни, що відбуваються в суспільних відносинах на сучасному етапі,

зумовили необхідність реформування усіх без винятку галузей права, у тому числі й кримінально-процесуального права. Зокрема, при проведенні так званої «малої судової реформи» у 2001 році до КПК України були внесені суттєві зміни та доповнення, що призвело до удосконалення практично всіх інститутів кримінально-процесуального права, направлено на посилення захисту прав його учасників і приведення цієї галузі права у відповідність до міжнародних стандартів.

Основні напрямки реформування кримінально-процесуального права на сучасному етапі визначаються Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленою Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006, та Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008 [1; 2], які не містять жодних пропозицій щодо удосконалення інституту кримінально-процесуальних презумпцій. Водночас, як відзначає К. Б. Калиновський, «один з аспектів стратегічного розвитку законодавства – врахування численних юридичних і фактичних презумпцій у кримінально-правовій і кримінально-процесуальній сферах» [3, с. 90]. Тому удосконалення правового регулювання та застосування загально-правових і галузевих презумпцій повинно розглядатися в якості однієї зі складових реформування вітчизняного кримінально-процесуального законодавства.

А.В. Смирнов відзначає, що на сучасному етапі розвитку кримінально-процесуального законодавства, крім презумпції невинуватості та презумпції істинності вироку, що набрав законної сили, можна виділити наступні кримінально-процесуальні презумпції: 1) презумпцію недопустимості оспорюваних стороною захисту доказів; 2) презумпцію необґрунтованості першого арешту; 3) презумпцію заінтересованості судді, прокурора, слідчого, дізнавача тощо, яким заявлено відвід, у вирішенні кримінальної справи [4, с. 67].

Безперечно, що викладені вченими пропозиції щодо виділення тих або інших кримінально-процесуальних презумпцій мають право на існування. Висловлення таких пропозицій зумовлюється закріпленням відповідних норм у КПК України, а також викладенням їх в якості

положень проекту КПК України. Необхідність надання самостійного статусу тій або іншій презумпції та її запровадження до тексту кримінально-процесуального закону не завжди є виправданим з погляду на потреби суспільства у врегулюванні цього виду суспільних відносин. Крім того, нерідко норми КПК України, які закріплюють галузеві презумпції, або положення проекту КПК України, що передбачають їх запровадження у вітчизняне кримінальне судочинство, містять їх недосконале формулювання, що пов'язано як із новизною вказаних кримінально-процесуальних презумпцій для кримінального процесу України, так і з широким запозиченням їх змісту із нормативно-правових актів зарубіжних країн.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства свій прояв отримують наступні галузеві презумпції: 1) презумпція необ'єктивності особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та судді, що підлягають відводу; 2) презумпція недопустимості доказів, отриманих із порушенням норм кримінально-процесуального закону; 3) презумпція достовірності фактичних обставини справи, що не досліджувалися судом першої інстанції при застосуванні спрощеного порядку судового розгляду кримінальної справи; 4) презумпція допустимості матеріалів, отриманих у ході міжнародного співробітництва. Їх виділення в якості самостійних кримінально-процесуальних презумпцій зумовлює необхідність як аналізу їх змісту та порядку перевірки, так і дослідження практики застосування цих презумпцій при здійсненні провадження у кримінальних справах.

Загально-правова презумпція добропорядності громадян, поширюючи свою дію на кримінальне судочинство, зумовлює об'єктивність і неупередженість осіб, що здійснюють провадження у кримінальній справі. Проте, наявність підстав, визначених нормами ст. ст. 54 – 56 і 58 – 60 КПК України, може викликати в учасників кримінального процесу сумніви в об'єктивності та неупередженості особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та судді і призвести до виключення можливості їх участі у кримінальній справі.

Презумпція необ'єктивності особи, що провадить дізнання, слідчого,

прокурора та судді полягає в тому, що у випадку заявлення їм учасниками кримінального процесу відводу, вказані суб'єкти вважаються неупередженими або заінтересованими у результатах розгляду справи та не можуть здійснювати провадження в ній. Необхідно погодитися з думкою А.В. Смирнова, який вказує, що зазначена презумпція «ґрунтується не на частоті подій (більшість суддів тощо добросовісні), а на потребах правозастосування – у даному випадку на необхідності особливої турботи про неупередженість вказаних учасників процесу, щодо яких не повинно бути навіть тіні сумніву в їх добросовісності» [4, с. 67].

У юридичній літературі відсутнє однозначне розуміння можливості спростування презумпції необ'єктивності особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та судді. Так, В. К. Бабаєв відзначає, що вона є неспростовною презумпцією [5, с.11]. О. О. Кримов вказує, що презумпція необ'єктивності особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та судді може бути як спростовною, так і неспростовною [6, с.157-158]. Підтримуючи останню із наведених позицій, потрібно відзначити, що надання презумпції необ'єктивності особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та судді спростовного або неспростовного характеру залежить від передбаченої кримінально-процесуальним законом обставини, яка зумовила заявлення відводу тому або іншому суб'єкту. Зокрема, у випадку заявлення учасниками кримінального процесу відводу судді у зв'язку з наявністю підстав, визначених п. п. 1, 2, 2-1 і 2-2 ч. 1 ст. 54 КПК України (якщо суддя є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого; якщо він брав участь у цій справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо суддя під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної

справи або закриття справи; якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника від участі у справі) та ст. 55 КПК України (у випадках повторної участі судді у розгляді справи), презумпція необ'єктивності щодо нього є неспростовною, оскільки суддя беззастережно підлягає відводу.

Закріплюючи поняття доказів (ч. 1 ст. 65 КПК України), норми кримінально-процесуального закону обмежують можливість їх використання у доказуванні низкою вимог, яким вони повинні відповідати: належністю, допустимістю, достовірністю та достатністю. Оцінка доказів з метою з'ясування їх відповідності вказаним обставинам проводиться судом: у стадії попереднього розгляду справи суддею він встановлює їх належність і допустимість, а в стадії судового розгляду кримінальної справи суд вирішує питання про їх достовірність і достатність для постановлення обвинувального чи виправдувального вироку. При цьому учасники судового розгляду вправі ініціювати шляхом заявлення відповідного клопотання розгляд суддею питання про недопустимість того чи іншого доказу. У випадку, якщо суддя за результатами вирішення такого клопотання дійде висновку про недопустимість доказу, він зобов'язаний прийняти рішення про його виключення із дослідження в стадії судового розгляду.

Вказане свідчить про існування у вітчизняному кримінальному процесі презумпції недопустимості доказів, отриманих із порушенням норм кримінально-процесуального закону. Як наголошує Н. В. Жогін, в її основі лежить припущення про те, що «якщо порушені процесуальні правила слідчої або судової дії, то виявлені у такий спосіб факти не можуть вважатися встановленими» [7, с. 432]. Відповідно, презумпція недопустимості доказів, отриманих із порушенням норм кримінально-процесуального закону, полягає в тому, що у випадку заявлення учасниками судового розгляду клопотання про виключення з дослідження у судовому розгляді справи доказів, отриманих з порушенням норм кримінально-процесуального закону, вони вважаються недопустимими, якщо стороною обвинувачення не буде доведено допустимість джерел, суб'єктів, способів, засобів і методів отримання цих доказів.

Приймаючи рішення про визнання того або іншого доказу недопустимим, суддя повинен вказати, які саме порушення норм кримінально-процесуального закону були допущені при його отриманні. Такий висновок підтверджується результатами проведеного дослідження судової практики. Зокрема, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України, розглядаючи в судовому засіданні кримінальну справу за касаційним поданням прокурора, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, на вирок щодо О., засудженого за ч. 3 ст. 185 та ч. 1 ст. 309 КК України, вказала, що «визнавши недопустимим доказом протокол відтворення обстановки і обставин події, суд не зазначив у вирокі, вимоги якого закону були порушені при отриманні цього доказу». Поряд з іншими порушеннями, допущеними при провадженні судового розгляду кримінальної справи щодо О. судом першої інстанції, вказане порушення було розглянуто колегією суддів в якості істотного порушення вимог кримінально-процесуального закону, які, згідно зі ст. 370 КПК України, є підставою для скасування вироку і направлення справи на новий судовий розгляд. У зв'язку з цим, колегія суддів касаційне подання прокурора задовольнила, вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду скасувала та направила справу на новий судовий розгляд в іншому складі суду [8].

У разі підтвердження презумпції недопустимості доказів, отриманих із порушенням норм кримінально-процесуального закону, суддя зобов'язаний постановити рішення про задоволення клопотання учасника судового розгляду та виключення з дослідження в судовому розгляді справи доказу, отриманого з порушенням норм КПК України. Як наголошує С.О. Ковальчук, «у випадку прийняття судом рішення про виключення доказу, останній втрачає юридичну силу, не може досліджуватися та використовуватися у ході судового розгляду, а також бути покладеним в основу вироку або іншого судового рішення» [9, с. 133]. У разі спростування презумпції недопустимості доказів, отриманих із порушенням норм кримінально-процесуального закону, суддя повинен постановити рішення про відмову у задоволенні клопотання про виключення з дослідження при розгляді кримінальної справи по суті доказу як такого, що є недопустимим.

Норми кримінально-процесуального закону закріплюють так званий «спрощений порядок судового розгляду кримінальної справи», відповідно до якого суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорюються (ч. 3 ст. 299 КПК України), та обмежити дослідження фактичних обставин справи допитом підсудного, після якого виконати вимоги ст. 317 КПК України і перейти до судових дебатів (ст. 301-1 КПК України).

Предметом спрощеного порядку судового розгляду кримінальних справ є не встановлення фактичних обставин вчиненого злочину та винуватості підсудного в його вчиненні, а лише дотримання порядку виявлення згоди сторін на пропозицію суду про визнання недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорюються (тобто порядку постановлення вироку без проведення судового слідства). Д.О. Захаров наголошує, що при постановленні вироку за умови спрощеного порядку судового розгляду справи «суд вирішує фактично лише питання кваліфікації та визначає вид і розмір покарання» [10, с. 9-10].

Наслідком застосування судом спрощеного порядку судового розгляду кримінальної справи є виникнення презумпції достовірності фактичних обставин справи, що не досліджувалися судом першої інстанції у зв'язку з його застосуванням. Вона полягає в тому, що докази стосовно фактичних обставин кримінальної справи та розміру цивільного позову, які не досліджувалися судом у зв'язку з їх неоспоренням учасниками судового розгляду, вважаються достовірно встановленими та не підлягають перегляду в апеляційному порядку. Презумпція достовірності фактичних обставин справи, що не досліджувалися судом першої інстанції при застосуванні спрощеного порядку судового розгляду кримінальної справи, передбачена й положеннями ст. ст. 466 і 467 проекту КПК України, внесеного на розгляд Верховної Ради України [11].

Презумпція допустимості матеріалів, отриманих у ході міжнародного співробітництва нормами чинного кримінально-процесуального законодавства не закріплюється, але міститься у

положеннях проектів КПК України, які передбачають закріплення доказової сили офіційних документів, складених правоохоронними органами іноземних держав при виконання доручень (запитів) про надання правової допомоги. Так, ч. ч. 1 і 2 ст. 641 проекту КПК України, внесеного на розгляд Верховної Ради України, та ч. ч. 1 і 2 ст. 560 проекту КПК України, підготовленого робочою групою Секретаріату Президента України, передбачають закріплення положення, відповідно до якого матеріали, які направляються у зв'язку з дорученням (запитом) про надання правової допомоги, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі компетентним державним органом або офіційною особою і скріплено гербовою печаткою на території іноземної держави, приймаються на території України без будь-якого додаткового засвідчення (легалізації) [11; 12]. Таким чином, презумпція допустимості матеріалів, отриманих у ході міжнародного співробітництва, полягає в тому, що отримані посадовими особами компетентних правоохоронних органів іноземних держав при виконанні доручень (запитів) про надання правової допомоги, поданих вітчизняними органами досудового розслідування та судами, документи і предмети за умови дотримання вимог щодо їх процесуального оформлення, визнаються допустимими, мають доказову силу на території України і не потребують легалізації.

В якості критеріїв допустимості матеріалів (предметів і документів), отриманих посадовими особами компетентних правоохоронних органів іноземних держав при виконанні доручень (запитів) про надання правової допомоги, необхідно виділити: 1) здійснення правової допомоги на підставі міжнародно-правового договору; 2) подання доручення (запиту) про надання правової допомоги, складеного у відповідності до вимог вітчизняного кримінально-процесуального законодавства та вимог міжнародно-правового договору; 3) дотримання вимог вітчизняного кримінально-процесуального законодавства при виконанні доручення (запиту) про надання правової допомоги; 4) дотримання встановленого порядку засвідчення матеріалів (предметів і документів), отриманих посадовими особами компетентних правоохоронних органів іноземних держав при виконанні доручень (запитів) про надання правової допомоги.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що на сучасному

етапі розвитку кримінально-процесуального законодавства України відбувається удосконалення інституту презумпцій. Зокрема, на сьогодні сформувалися та використовуються у кримінальному судочинстві нові для нього галузеві презумпції. Особа, що провадить дізнання, слідчий, прокурор і суддя при здійсненні провадження у кримінальних справах нерідко стикаються із вказаними презумпціями, наявність яких зобов'язує цих суб'єктів до вчинення процесуальних дій з їх визнання у правозастосовному акті (наприклад, прийняття рішення про відвід судді, якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання про проведення окремих слідчих дій чи обрання, зміни або скасування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту), або до подальшого спростування цих презумпцій.

Література

1. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіційний Вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісник. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
3. Калиновский К. Б. «Право презумпций» – стратегия развития уголовного и уголовно-процессуального права / К. Б. Калиновский // Стратегии уголовного судопроизводства: Сборник материалов Международной научной конференции к 160-летней годовщине со дня рождения профессора И. Я. Фойницкого (11-12 октября 2007 г. Санкт-Петербург). Отв. ред. Н. В. Радутная. – М.: РАП, 2008. – С. 90 – 97.
4. Смирнов А. В. Презумпции и распределение бремени доказывания в уголовном процессе / А. В. Смирнов // Государство и право. – 2008. – № 1. – С. 60 – 68.
5. Бабаев В. К. Презумпции в советском праве: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец.: 710 «Теория государства и права» / В. К. Бабаев. – Свердловск, 1969. – 24 с.
6. Крымов А. А. Правовые презумпции в уголовном процессе: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Крымов Александр Александрович. – М., 1999. – 215 с.
7. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / [Под ред. Н. В. Жогина]. – М.: Юридическая литература, 1966. – 584 с.
8. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23.08.2007 р. у справі № 5-2040км07 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
9. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Ковальчук Сергій Олександрович. – Івано-Франківськ, 2007. – 221 с.
10. Захаров Д. О. Правова природа та система рішень апеляційного суду у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Д. О. Захаров. – Х., 2006. – 20 с.

11. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України (реєстраційний номер 3456-д від 18.11.2005 р.): за станом на 01.04.2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

12. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Секретаріату Президента України: за станом на 01.04.2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Анотація

Гаргат-Українчук О.М. Правові презумпції у кримінально-процесуальному законодавстві України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу поняття і особливостей правових презумпцій, які застосовуються у кримінальному судочинстві України на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: презумпція, законність, добропорядність, невинуватість.

Аннотация

Гаргат-Украинчук О. М. Правовые презумпции в уголовном процессе Украины. – Статья.

В статье анализируются понятие и особенности правовых презумпций в уголовном судопроизводстве Украины на современном этапе развития общественных отношений.

Ключевые слова: презумпция, законность, добропорядочность, невиновность.

Summary

Gargat-Ukrainchuk O. M. Presumptions of law in the criminal legislation of Ukraine. - Article.

The article is devoted to the analysis of concept and features of presumptions of law, which are used in the criminal legal proceeding of Ukraine on the modern stage of development of public relations.

Keywords: presumption, legality, goodwill, guiltlessness.

Б.М. Дердюк

старший викладач

кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики

Івано-Франківського факультету
Національного університету

«Одеська юридична академія»